

De hel van Dante

*Je hoort toch hoe erbarmelijk hij klaagt,
je ziet de dood toch oorlog met hem voeren:
de wilde stroom die rust vindt in geen zee.*

Dante Alighieri, (1265 – 1321)

Bram Zoon

Bijna twintig jaar heeft het *Inferno* van Dante ongelezen in mijn boekenkast gestaan. Het is frappant dat Dante's *Inferno* - uit de veertiende eeuw – nog zoveel mensen aanspreekt. Rondsurfen op het internet leert dat overal ter wereld cursussen worden aangeboden over zijn visie op de plek waar de nog levende schimmen zouden verblijven. De hel als onderdeel van 'de goddelijke komedie' is een beschrijving door het hiernamaals en bestaat uit drie delen: *Inferno*, *Purgatorio* en *Paradiso* (hel, vagevuur en paradijs). Aan de hand de hand van een zevental items wil ik iets over mijn leeservaringen met 'de Hel' vertellen.¹

1. Perspectief

Dante wisselt steeds van perspectief: van buitenaf en van binnenuit. De ene keer is hij verteller en beschrijft hij vanuit een hoger standpunt zijn ervaringen en indrukken. De andere keer is hij lijdend voorwerp, de scheiding tussen subject en object is opgelost, hij is niet langer toeschouwer maar deelnemer. Dat brengt nogal eens verwarring met zich mee, omdat hij de ene keer vol mededogen met de schimmen is en ze de andere keer bekritiseert, beschimpt of veroordeelt.

2. Wat wil Dante ons vertellen?

Dante wil ons met zijn symbolische voorstellingen een echt verhaal vertellen, maar steeds met een morele boodschap en ondertoon. Zo moet de hel volgens hem worden gezien als een product van Gods rechtvaardigheid.

3. Over wilsvrijheid

De dichter gaat uit van de idee dat wij wilsvrijheid hebben en ons beperkingen kunnen opleggen, weten of leren te handelen tegen onze natuur. Hij beschouwde zo het 'verkeerde' als het 'goede'; langs de weg van de zonde of van de ondergang komt een mens tot verheffing. Dat is bij uitstek een christelijke gedachte.

4. Paolo en Francesca

Wat hebben het liefdespaar Paolo en Francesca misdaan (canto 5)? Wat is er zo verwijtbaar aan hun gedrag? Francesca kon als getrouwde vrouw ontrouw worden verweten, beiden wisten geen weerstand te bieden aan hun wellust. Die onbeheersbaarheid neemt Dante het paar kwalijk. Lust is pas goed gericht als zij bijdraagt aan de instandhouding van de soort. We kunnen hierin Dante moeilijk volgen, zijn bezwaar tegen deze 'vergripen' hangt samen met zijn idealisering van de liefde.

Het is de vraag of Dante er zelf wel wat van heeft begrepen en veroorzaakt dat onbegrip niet die opvallende vergeldingen en zijn bijzondere medelijden? Dante's oordeel is bij vlagen eerder

---

¹ Dit is een verkorte weergave van en een aanvulling op een uiteenzetting die is opgenomen in de bundel *De illusie van de zelfbepaling*, Bram Zoon (2015, pag. 60 – 76).

afstotend dan dat we ons er mee kunnen identificeren. Wat matigt hij zich – met zijn morele superioriteit – wel niet aan? Hoe komt hij aan de idee dat hij precies weet wat iemands plaats in de hel is? Hij roept met zijn ethische overdrijvingen eerder afkeuring dan instemming over zich af. Zijn interpretatie van de hel is dan ook bij vlagen vreemd, raadselachtig.

Wat doet Dante eigenlijk in zijn zelf gecreëerde hel? Wil hij misschien aan zijn eigen bestraffing ontkomen, door het beste jongetje van de klas te spelen? In al zijn onvolkomenheid roept hij ons op om – zoals gezegd – niet te zondigen. Zijn medelijden is dan ook weer sympathiek en drukt oprechte verbondenheid met de schimmen uit.

Of kunnen wij stervelingen de gangen van God niet begrijpen en moeten we dat ook niet willen? Zou dat een verklaring kunnen zijn voor de duistere en bijzondere rechtvaardiging van zijn hel? Dante als spreekbuis van God? Maar als dit het geval zou zijn, dan is dit een aanmatiging van zeldzame omvang. Hoe het ook mag zijn, het lijkt er alleszins op dat hij er vanuit is gegaan dat hij in de hemel zal komen.

5. Aantrekken en afstoten

Dante is – een man van twee gezichten – soms vol afgrijzen en afkeuring en dan weer dusdanig geroerd door het tragische verhaal dat hij: ‘viel neer gelijk een dood ding valt’. Een verwarring die geduid kan worden door zijn gebruik van het meervoudige (tweevoudige) perspectief. Weer anders gesteld zou je kunnen zeggen dat Dante doorlopend op inhouds- als op betrekkningsniveau intervenueert. Inhoudsniveau is de afwikkeling van het verhaal, het leerdicht als zodanig, de vertelling, de tekst. Met betrekkningsniveau wordt bedoeld dat de schrijver via zijn impliciete- of sub-tekst een beeld van zichzelf oproept voor zijn lezers. Dat is er één van *aantrekken* en *afstoten*, van een vermoedelijk weinig evenwichtige persoonlijkheid.

De bewondering voor Dante's vertelling boet niet in aan kracht door dit soort kanttekeningen. Zijn schilderingen en vergelijkingen blijven overtuigend en verrassend mooi. Datzelfde geldt ook voor de dialogen, die zijn – zonder uitzondering – steeds: raak, bondig en onnavolgbaar fraai. De lezer slingert daarmee nogal eens tussen afkeer en bewondering; het lijkt erop dat je er iedere keer weer bent ingetrapt. Deze zal dan ook niet snel een oplossing weten te vinden voor de paradoxen waarmee de godvruchtige en doldrieste Dante hem of haar opzadelt.

6. Dante's medelijden

In canto 20 staat het medelijden van Dante met de schimmen voorop. Dante en Vergilius naderen het domein van de tovenaars, waarzeggers en zieners. Dante is vol mededogen met de schimmen. Vergilius roept hem tot de orde door te stellen dat hij zich niet zo door zijn gevoelens moet laten meeslepen. Maar omdat Dante geconfronteerd wordt met wel erg veel bestrafte waarzeggers vervloekt hij Vergilius' terechtwijzing.

Voor het eerst verzet Dante zich tegenover Vergilius. Hij neemt het niet dat Vergilius hem in zijn oprechte medelijden met de schimmen afwijst. Wat verklaart zo'n omslag in opstelling, zonder dat we meteen allerlei behoeften gaan toeschrijven aan de hoofdpersonen? In z'n algemeenheid kunnen we stellen dat trots en begeerte belangrijke energiebronnen in ons leven zijn. Bezonnenheid is de verbindende schakel tussen deze twee tegenpolen. Begeerte drijft Dante en Vergilius naar elkaar, alleen op verschillende wijze. Dante heeft Vergilius nodig vanwege zijn bezonnenheid en Vergilius heeft Dante nodig om te kunnen gloriëren. We moeten bedenken dat begeerte een levenskracht is die eerder neigt naar zintuiglijk en intellectueel genot, meer naar zelfbehoud en -beschikking dan naar het erotische. Deze kant van de zaak komt ruimschoots in het leerdicht aan de orde. Trots daarentegen drijft de mannen uit elkaar. De gevoelens die hierbij naar voren komen

zijn: geldingsdrang, eerzucht, woede, drift en strijdbaarheid. Vergilius zou wel eens de trots van Dante kunnen onderschatten. Anders gesteld zou je kunnen zeggen dat de machtsbasis tussen de twee aan het schuiven is. Het heeft er schijn van dat Dante gaandeweg emancipeert en op eigen oordeel begint te vertrouwen en dat Vergilius dat nog niet goed in de gaten heeft. Dat maakt Dante, op deze wijze bezien, onverwacht sympathiek en opnieuw ‘aantrekkelijk’ en Vergilius op termijn ‘overbodig’? Het moet niet worden uitgesloten dat een buitengewoon kundig en vaardig schrijver als Dante zichzelf op deze wijze herpositioneert in zijn *Goddelijke Komedie*.

7. Tot slot

Je zou terugkijkende met Dante kunnen zeggen dat wij op onze hoede moeten zijn, geen al te grote fouten moeten maken die een onomkeerbaar karakter hebben. Het gaat om vermaningen van een relatief oudere man, op het eind van zijn leven, tegen de achtergrond van een laat middeleeuwse oriëntatie. Het paradijs, de hemel bereiken is het hoogste goed. Een negatief – schuld bewust - wereldbeeld is opvallend, waarin deze waarschuwingen de boventoon voeren.

Als ik zou moeten zeggen wat de essentie van Dante’s *Hel* is, dan gaat het om de aloude vraag of en hoe wij onze angst voor de dood kunnen overwinnen? Zolang wij niet ‘begrijpen’ wat onze rol in het leven is blijven we angstig voor de dood. Bij dat begrijpen gaat het niet altijd en noodzakelijk om ‘verklaren’ maar ook om een intuïtief aanvoelen van onszelf, de ons omringende wereld en onze eigen eindigheid.

‘Hoe beter iemand de vergankelijkheid, nietigheid en droomachtige gesteldheid van alle dingen doorziet des te klaarder wordt hij zich ook van de eeuwigheid van zijn innerlijk wezen bewust,’ zegt Arthur Schopenhauer beloftevol en troostrijk in deel 2 van *De wereld als wil en voorstelling*. De epicurist Lucretius zou dat niet met hem eens zijn, omdat deze de onsterfelijkheid van de ziel afwijst. Maar als we Schopenhauer echter volgen komt om deze reden naast angst ook een verlangen naar de dood in ons voor. Zo bezien zal ons ene deel bij de dood daadwerkelijk vernietigd worden en hebben we dus alle reden om het einde te vrezen en ons andere deel kan met onze dood terugkeren naar de toestand waarnaar het heimwee heeft.

Misschien moeten wij ons door de veel te vroeg gestorven Patricia de Martelaere (1957-2009) laten inspireren in onze de omgang met de dood? Zij zegt dat we met de stroom mee moeten gaan, of het nu de stroom van het leven is of die van de dood. We moeten leren los te laten. De positieve effecten daarvan zijn, aldus De Martelaere, zowel op het psychische - als op het fysieke vlak, overduidelijk aanwezig.

Als kunst volgens hedendaagse opvattingen twijfel en verwarring moet veroorzaken, dan is Dante daar met zijn *Inferno* op bewonderenswaardige wijze in geslaagd. Dat verklaart wellicht ook de bijzondere aantrekkingskracht en houdbaarheid die nu nog van zijn tekst – zeven eeuwen later – uitgaat.

© Bram Zoon 2015